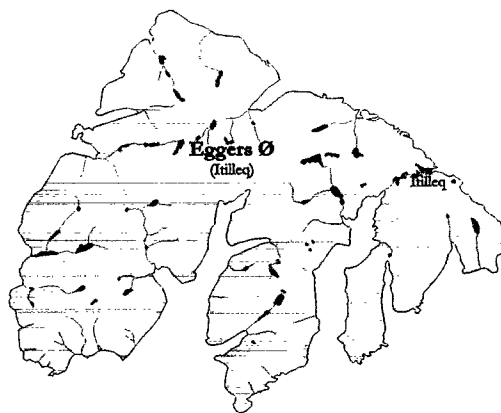

Itilleq og palæoeskimoerne¹ i Sydgrønland

Af Kristine Raahauge
og Martin Appelt

I sommeren 2001 gennemførte Nanortallip Katersugaasivia/Nanortalik Museum og Sila – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning – en arkæologisk rekognoscering langs dele af den allersydligste del af grønlands vestkyst.

Hensigten med rekognosceringen var at besøge en række pladser, der synes at rumme de tidligste Inuit levn i Sydgrønland. Mens de seneste års arkæologiske undersøgelser i Thule distriktet har afsløret, at den tidligste Inuit tilstedeværelse i Grønland formentlig falder omkring midten af 1200-tallet er det langt mere usikkert, hvornår den øvrige del af Grønland bosættes. Med henblik på at datere den tidligste Inuit bosættelse i Sydgrønland foretoges derfor en række mindre udgravninger på to lokaliteter, hvorfra der indsamledes materiale til kulstof 14 dateringer. Rekognosceringen, som er del af en større satsning som Sila foretager i samarbejde med de tre sydgrønlandske museer under titlen »Inuit og Nordboer i Sydgrønland«, fandt sted under ledelse af Hans Christian Gulløv.

Eggers Ø, ved Kap Farvel.

En af turens mål var at besøge grønlands sydligste nordbogård, som ligger på sydvestsiden af Eggers Ø ved bunden af Itillip Illua (fredningsnummer 59V1-00I-501). Pladsen nås lettest ved at sejle til den nedlagte bygd Itilleq, på østsiden af Eggers Ø, hvorfra en omtrent 3 km lang og bred dal (Itinera) giver let adgang til Nordbo-pladsen.

Kristine Raahauge er født i Alluitsoq/Lichtenau i 1949 og har været leder af Nanortallip Katersugaasivia/Nanortalik Museum siden 1984.

Martin Appelt er født i København i 1963, cand. phil. i forhistorisk arkæologi (1995) og ansat ved Nationalmuseet i København siden 1996.

Ved ankomsten til Itilleq en sen aftentime lagde vi til ved en mindre halvø, der beskytter indsejlingen til Itilleq mod syd. Mens vi ventede på at få færdiggjort vores aftensmåltid foregik en livlig diskussion om, hvorfor det endnu ikke var lykkedes at finde egentlige bopladser med palæoeskimoiske levn i Sydgrønland.

Det var bestemt ikke første gang vi diskuterede problemstillingen, og som vanligt skilte holdet sig i to; en gruppe, som mente at de manglende pladser skyldes den tætte vegetation, der dækker landskabet i store dele af Sydgrønland, og det andet hold, som overvejende er tilbøjelige til at mene, at Sydgrønland ikke har været specielt velegnet til bosættelse for de palæoeskimoiske grupper. Det sidste synspunkt baserer sig på områdets begrænsede landfauna. Der synes således aldrig at have været større bestande af hverken moskusokse eller rensdyr i det sydligste Grønland. De forhistoriske grupper vil ifølge dette ræsonnement alene være afhængige af den sæsonbestemte tilstedeværelse af havpattedyr, uden de fornødne sekundære ressourcer på de tider af året, hvor havpattedyrene er få eller vanskelige at lokalisere. Endelig findes der også den tredje mulighed, at mange af de palæoeskimoiske pladser i dag ligger under havets overflade, således som det er konstateret for Dorsetpladserne i Diskobugten.

Som vi også har for vane disse sene aftentimer havde vi slået os ned på den bare klippe, så tilpas højt oppe, at der var et godt udsyn til havet. Imens diskussionen pågik viste det sig, at vi

ikke var de første til at finde det gode udkigspunkt. For vores fødder lå nogle få stykker tildannede bjergkrystal og agat som fortæller, at netop her sad for måske 2000 år siden en jæger og kikkede ud over kysten, for at holde udkik efter sæler. Ventetiden blev brugt til at hugge flint. Straks efter var alle på benene og snart var der lokaliseret egentlige palæoeskimoiske bopladslevn to steder på halvøens sydside. Mere herom senere.

Inden en nærmere præsentation af de palæoeskimoiske levn fra Itilleq skal der her gives et kortfattet indblik i udstedets historie, som på mange måder illustrerer mange af de sydgrønlandske udsteders historie.

Itilleq ligger i Ikeq sund på Eggers O, øst for Kap Farvel 7 km fra det åbne hav mod Atlanterhavet. Hele stori-perioden er øen fuldstændig afspærret fra omverdenen, og om vinteren raser heftige storme, som lang tid af gangen isolerer øen.

Ifølge de tidligste efterretninger boede der i 1855 to familier på i alt 12 personer i Itilleq (Etildek); en familie bestående af Sackæus 50 år, Bitha 47 år, Thimothæus 18 år, Sicilie 15 år, Beate 13 år, Rebecca 10 år og en anden familie på 6 personer.

Folketællingen af 1860 viser ikke hvor mange, der boede i Itilleq. Til gengæld viser tallene fra den nærliggende Kûngmiut/Kuumiut på Pami-alluk øen, at familien Sakæus i mellemtiden var flyttet hertil.

Itilleq var udsted og missionsplads fra 1893 oprettet på initiativ af den danske mission (missionær Rüttel), med hen-

Terrænet afsøges for palæoeskimoiske levn.

blik på at fastholde de tilrejsende Østlændinge (østgrønlændere) på den sydlige del af vestkysten. At der er tale om et ganske stort antal tilrejsende østgrønlændere fremgår eksempelvis af Rüttels dagbog fra 1893, hvor der alene den 25. juli ankom tre konebåde (»med 64 personer og mange hunde«) på vej til Pamiagdlok for at handle. Mange sydøstgrønlændere kom dog ikke kun for at handle, men for permanent at bosætte sig på Vestkysten. En opgørelse over indvandringen for perioden 1822 til 1900 viser, at 725 østgrønlændere immigrerede syd om Kap Farvel, hvor de kom til at udgøre en stor del af den samlede befolkning i Sydgrønland. Efter den seneste indvandring i år 1900

var al beboelse af Sydøstgrønland ophørt (Gulløv 2000:43-44).

Lægen Gustav Meldorf rejser i efteråret 1900 til bl.a. Itilleq for at vaccinere de senest ankomne østgrønlændere. Fra hans senere beretning om turen får vi blandt meget andet at vide, at der »ikke sælges kaffe, brød eller andre luksusartikler til dem – bortset fra tobak« (1902:40). Senere sammesteds, at »Denne betydelige Indskrænkning i Ind- og Udhandling ved det lille Udsted er fastsat med de østlige Grønlænderes eget Tarv for Øje, idet man nemlig derved vilde forhindre en alt for letsindig Bortødslen af Spæk og Penge« (*ibid*). Af regnskaberne i kolonien Julianehåbs arkiv fremgår det dog, at en

sådan udhandling fandt sted periodevis om end i ubetydeligt omfang og Meldorf bemærker da også, at forbudet blot får folk til at rejse til Pamiagdlok og her foretage deres forretninger. I årene 1901-1905 fandt slet igen proviantudhandling sted fra Itilleq. Udhandlingen genoptages dog i perioden 1905 til 1909 efter forstanderskabsmedlemmerne fra Itilleq, Pamialluk og Narsaq Kujalleq foreslår, at Itilleq skal være stedet, hvor man kan handle med alle slags varer. (Forstanderskabsprotokollen for Frederiksdal, mødet den 26. september 1904). Men efter 1909 flyttes udstedet til Sangmissoq.

Fra 1919 foreligger ganske detaljerede oplysninger om Itilleq, og de nærliggende bopladser og udsteder, således kan vi i Meddelelser om Grønland (Bendixen 1921:535-536) læse, at der er 12 »grønlænderhuse« på Itilleq. Endvidere, at fangstudbyttet var 230 store sæler, 408 små sæler, 7 ræve og fem bjørne. Bopladsen 12 fangere, tre fiskere, 8 drenge og en fastlønnet kateket har tilsammen 24 kajaker, to konebåde, to grønlandske telte og i alt 16 rifler.

Erhvervsturnus beskrives i følgende oversigtlige beskrivelse: Januar – Marts = Sæler, lomvier og lidt fiskeri efter rødfisk, hellefisk og kun nødtvungen fjordtorsk og ulke. April – August = Sæler. September – December = Sælfangst, fuglefangst og fiskeri.

Om undervisningen i 1919 fortælles det, at børnene undervises af en privatuddannet kateket (læser), mens undervisningen fra 1935 sker i et nyt skolekapel (som senere blev forflyttet til Ta-

<i>Årstal</i>	<i>Antal elever</i>
1938	10
1939 (april)	10
1939 (august)	11
1940 (maj)	13
1940 (august)	11
1941 (april)	13
1941 (september)	7
1942	8
1943	8
1944	9

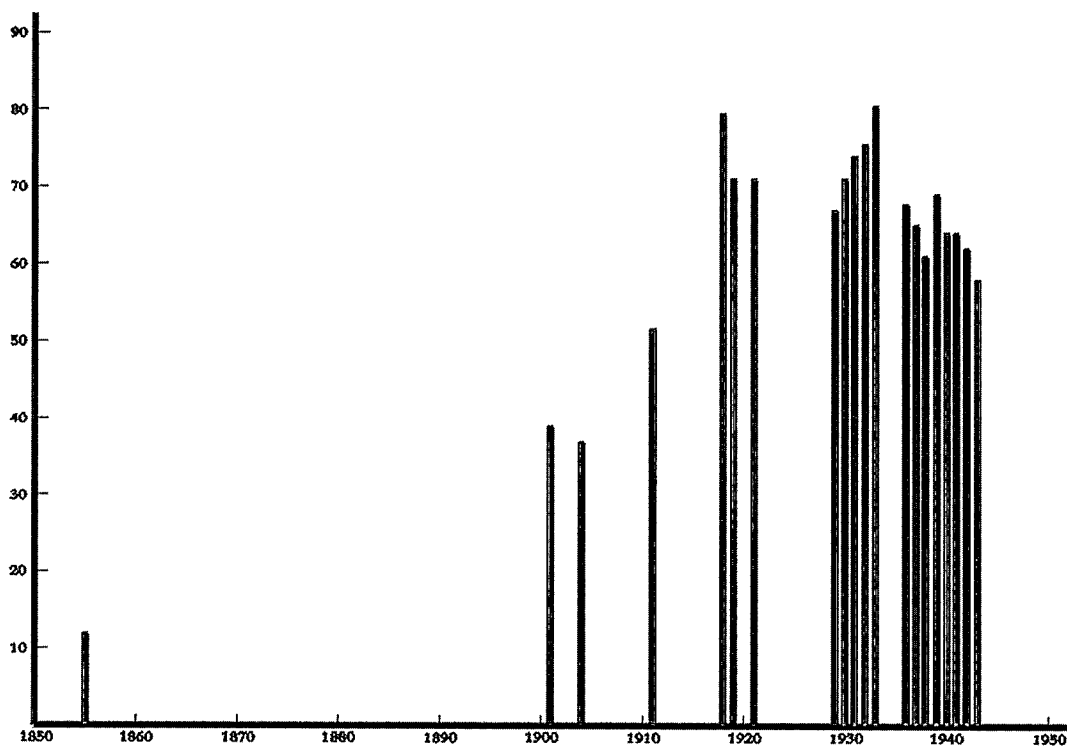
Skoleelever i Itilleq.

siasaq). Fra 1938 og frem til 1944 foreligger der en præcis opgørelse over antallet af skoleelever i Itilleq.

En generel opgørelse af antallet af beboere på Itilleq kendes fra 1855 frem til 1944, hvor Itilleq nedlægges som udsted, dog er registreringerne først regelmæssige fra omkring 1929. I de samme kilder kan man læse, at næsten alle folkene ved Itilleq er indvandrede østgrønlændere eller efterkommere af indvandrere.

Af referatet af et kommuneråds møde den 4. juli 1930 kan vi læse at det foreslås, at udstedet Sammissoq flyttes til Itilleq, da der i 1929 var 67 indbyggere i Itilleq, mens der kun var 58 indbyggere i Sammissoq. Desuden bidrog bl.a. de bedre havneforhold i Itilleq til en stadig udvikling af erhvervsforholdene.

Situationen i Sydgrønland er dog en ganske anden i 1943, hvor det af et referat af Landsrådsmødet fredag den 13. juli 1943 fremgår, at man drøftede et punkt om ophjælpning af befolkningen i den sydligste del af Grønland grundet i dårlige erhvervsforhold.

Befolkningstallet i Itilleq pr. 31.12. for perioden 1855 til 1943, hvor oplysningerne foreligger.

Enstemmigt vedtoges følgende udtalelse:

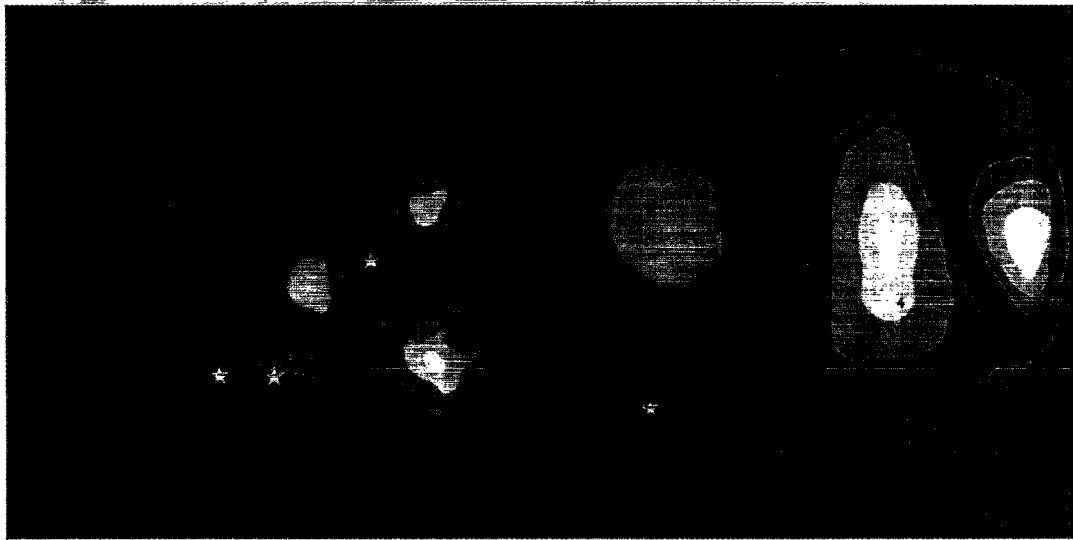
»Landsrådet anbefaler til afhjælpning af tilstanden i Julianchåbs Syddistrikt, at der træffes foranstaltninger til at lette befolkningens fraflytning fra dette distrikt og til at skaffe foregangsmænd for dermed at vække befolkningens interesse for erhvervene. Landsrådet anmoder Landsfogden om at søge tilvejebragt de fornødne midler hertil, idet rådet giver sit tilsagn om passende støtte også fra Landskassen, og rådet anmoder medlemmerne fra Sydgrønlands 1. og 2. kreds om at vejlede befolkningen og hjælpe fraflytterne med råd og dåd.«

Josva Simonsen anmoder om at formanden vil meddele Sysselmanden og Præsten om det nedsatte udvalg. Endvidere anmoder Gerhardt Egede om, at Landsfogden og Provsten havde opmærksomheden henvendt på, at der blev ansat virkeligt egnede lærere til fremme af oplysningsarbejdet.

Efter anmodningerne vedtog Landsrådet enstemmigt følgende udtalelse:

»Landsrådet anbefaler endvidere, at der søges ansat de bedst mulige lærere i distriktet for at fremme oplysningsarbejdet dernede.«

Allerede året efter nedlagdes Itilleq på grund af de dårlige erhvervsforhold. Befolkningen fik fri rejse og støtte fra

Ikke målefast skitse af halvøen ved Itilleq med markeringer af fundsteder. Halvøen er ca. 200 m lang.

det offentlige til genopførelse af deres boliger.

Vi skal nu vende tilbage til fundet af palæoeskimoiske bopladslevn ved Itilleq.

Mens der på flere højereliggende klippeknolde blev fundet spredte afslag fra opskærpningen af redskaber, samt enkelte fragmenter af mikroflækker blev der i strandlinien på halvøens sydside fundet to større koncentrationer af stenaffald, der sandsynligvis begge stammer fra et egentlig bopladsområde.

Den største af disse koncentrationer (på den sydøstlige del af næsset) udgøres af 180 afslag og enkelte fragmenter af redskabs- og våbenblade. Fundene stammer alle fra vægtørven i et senere telthus, som eroderes af havet. Tørven til telthuset synes at være skåret i et fugtigt område få meter bag telthuset, og det må derfor være her den palæoeskimoiske boplads har ligget.

Det andet formodede bopladsområde findes på næssets sydvestside hvor der opsamledes 67 stykker bearbejdet stenmateriale. Ligesom det var tilfældet ved det SØ-lige bopladsområde fandtes stenmaterialet også her i forbindelse med telthusfundamenter, men til forskel herfra synes genstandene ikke at stamme fra tørven til vægfundamenterne, mens det derimod ser ud til, at telthusene at være anlagt oven på det palæoeskimoiske bopladsområde.

De tre højereliggende forekomster af stenmateriale findes på halvøens centrale del, hvorfra der er et godt udsyn til havet. Det er meget sandsynligt, at disse tre koncentrationer er produceret i forbindelse med en fangstovervågning, som det kendes fra flere nordligere palæoeskimoiske lokaliteter.

En foreløbig analyse af stenmaterialet antyder, at de anvendte råmaterialer er lokale. Den største del af stenmateri-

Udvalgte palæoeskimoiske genstande fra Itilleq – nederst i venstre hjørne er hhv. en skraber og en mikroflækkeblok, mens de øvrige er mikroflækker. Den grå mikroflække øverst i højre hjørne er 30 mm lang. Foto: Jesper Nørgaard Weng.

alet er af bjergkrystal eller en hvid til grøn finkornet kvartsit, men desuden indeholder materialet også stykker af røgvarts, silificeret skifer (killiaq) og agater i forskellige farver. Fragmenterne af de egentlige redskabs- og våbenblade er desværre meget lidt karakteristiske,

dog peger fundet af spidsen af et stikkellignende redskab på, at vi befinder os indenfor Dorsetkulturen, hvilket for Grønlands vedkommende vil sige mellem 700 før vor tidsregning til 1300 år efter. Et forhold der støttes af bopladsens placering kun et par meter

over det nuværende havniveau. Til dette sidste skal det bemærkes, at mange års undersøgelser i områderne fra Sisimiut kommune og nordpå viser, at havniveauet gennem størstedelen af den ældre del af den palæoeskimoiske periode (ca. 2400 til ca. 800 før vor tidsregning) har ligget mellem 8 og 20 meter over det nuværende, hvorfor bopladserne fra denne del af Grønlands forhistorie også skal findes på mellem 8 og 20 meter over havet. For de sydlige dele af Grønland ser det ikke ud til, at havniveauet har fulgt samme udvikling, da bopladserne fra den yngre del af Saqqaqkulturen også kun ligger et par meter over det nuværende havniveau.

Desværre gennemførtes rekognosceringen på halvøen i løbet af ganske få timer, hvorfor det ikke var muligt at gennemføre mere systematiske undersøgelser, som formentlig ville have kunnet give os materiale til at give en mere præcis datering.

På turen tilbage fra Kap Farvel området sejlede vi gennem det lange smalle og ugæstfri Torsukattaq Sund. Kun ganske få steder i dette sund er det muligt at finde landgangspladser. Et af de få steder er ved lokaliteten Illussat (fredningsnummer 60V2-0II-26), som da også rummer en levn af en inuit boplad. Umiddelbart over landgangsstedet ligger en overraskende kraftig teltring, som ikke umiddelbart ligner de øvrige teltringe fundet på stedet. Ved teltringen fandtes en enkelt genstand: et lille fint udformet knivblad af bjergkrystal, der muligvis daterer teltringen til Dorsetkulturen. Dette kan dog ikke afgøres uden en egentlig udgravning.

Sikkert er det dog, at Illussat indtil nu er den eneste anden plads i Nanortalik kommune, som rummer palæoeskimoiske levn.

I løbet af de seneste ti år er der på Grønlandssekretariatet – det dansk/grønlandske kontor for tilbagelevering af arkæologiske og etnografiske genstande til Grønland – udarbejdet en komplet database over de henved 4500 fredede fortidsminder (pladser med kulturhistoriske levn ældre end 1900) der indtil videre er registreret i Grønland. Ved en gennemgang af pladserne i denne database fremgår det tydeligt, at det er ganske få pladser (11 stykker) i de tre sydgrønlandske kommuner, der rummer palæoeskimoiske levn. Der er således gennem de sidste mere end 100 års arkæologiske indsats i Sydgrønland kun fundet 12-13 lokaliteter med spor af palæoeskimoiske aktiviteter, hvoraf de 10 ligger indenfor Narsaq kommune:

Illutalik (fredningsnummer 60V1-00I-051): Pladsen rummer omfattende levn fra den tidlige del af Thulekulturen og udgravedes næsten fuldstændigt af Therkel Mathiassen og Erik Holtved i 1934. I forbindelse med udgravningerne blev der fundet omkring 210 stykker stenaffald samt enkelte redskabsblade. Afslag af bjergkrystal er næsten enerådende i materialet. Blandt de få stykker der kan bestemmes til en egentlig oldsagstype er enkelte mikroflækkeblokke, et par enkelte mikroflækker, et par fragmenter af redskabsblade tilhugget fra begge sider (bifacialer) og et enkelt stikkellignende redskab. Sidstnævnte antyder at i hvert fald noget af pladsen hører hjemme i

Et kikk igennem Torsukattaq Sund på vestsiden af Pamiulluk øen, hvor sommerens anden palæoeskimoiske plads fandtes. Foto: Hans Christian Gulløv.

Dorsetkulturen, således som det også er tilfældet med Itilleq-pladsen.

Qaarsormiut (fredningsnummer 60V1-00I-053): Under udgravningen af en nordbøgård fandtes enkelte stykker bearbejdet stenmateriale, herunder et lille knivblad af kvartsit, som desværre ikke er af en type, der nærmere kan tidsfæstes.

Nuummiut (fredningsnummer 60V1-00I-057): På pladsen opsamledes af Hans Kapel og Hans Christian Gulløv i 1993 enkelte stenafslag og en enkelt skraber i strandkanten. Ingen af de nævnte stykker giver mulighed for en nærmere tidsbestemmelse.

Tuttutuup isua/Stephensens havn (fredningsnummer 60V1-00I-060): Under udgravningen af pladsens hustomter fra Thulekulturen fandt Therkel Mathiassen og Erik Holtved i 1934 to små skraber af bjergkrystal. Ingen af de to kan nærmere typebestemmes.

Arfermiut kangilliit/Niaqornaq (fredningsnummer 60V1-00I-061): Enkelte afslag af bjergkrystal opsamlet i strandkanten af Hans Kapel og Hans Christian Gulløv i 1993.

Narsarssuaq (fredningsnummer 60V1-00I-63). Endnu en af Mathiassens og Holtveds store udgravninger fra 1934 af Thulekulturens vinterhuse, hvorved der

Dorset knivblad af bjergkrystal – 32 mm lang.
Foto: Jesper Nørgaard Weng.

blev fundet enkelte stenaflag, samt et stykke af et tosidigt tilhugget stenblad, der ikke nærmere kan tidsfæstes.

Uigorleq (fredningsnummer 60V1-00I-113): På pladsen er der i 1993 opsamlet enkelte afslag af bjergkrystal af Hans Kapel og Hans Christian Gulløv.

Uunartoq (fredningsnummer 60V2-0IV-001): tre stykker stenaflag og en skraber opsamlet af Mathiassen og Holtved i 1934 i forbindelse med udgravning af Thulekultur vinterhuse.

Nuusuaq (fredningsnummer 61V3-III-006): I 1998 blev lokaliteten kortvarigt besøgt af Jens Fog Jensen og

Pernille Mølgaard Hansen, hvorved sporene af en mindre palæoeskimoisk plads lokaliseredes. Tre små prøvehuller gav i alt 65 stengenstande, hvoraf 63 er afslag, mens de to sidste er hhv. en mikroflekkeblok og en skraber. Ud fra det fundne inventar kan pladsen ikke nærmere tidsfæstes.

Qassiarsuk (61V3-III-012): I forbindelse med udgravninger på nordbogård blev der fundet »enkelte spor af palæoeskimoiske aktiviteter« (pers. medd. Hans Kapel).

Som det fremgår af ovenstående oversigt er der for de fleste pladsers vedkommende tale om ganske få og ukarakteristiske genstande fundet under udgravningen af enten Thulehuse eller nordbogårdsanlæg. Det kan oven i købet diskuteres, hvorvidt der er tale om levn af palæoeskimoiske aktiviteter, da nordboerne anvendte en række forskellige stenarter som ildslagningssten og da Thulefolket i flere tilfælde er kendt for at samle smukke palæoeskimoiske redskaber som en art »souvenir«. Pladserne Illutalik og Nuusuaq synes dog at rumme vidnesbyrd om egentlige palæoeskimoiske aktiviteter på stedet. Fundet af et stikkellignende redskab på Illutalik er et ganske godt indicium for, at pladsen har været benyttet af Dorsetfolket. Således rummer alle de tre daterbare pladser – Illutalik, Itilleq og Illussat – levn fra Dorsetkulturen, mens der endnu ikke med sikkerhed kan påvises ældre palæoeskimoiske aktiviteter i det sydlige Grønland. Vi har dog en forhåbning om, at vi nu bedre vil være i stand til at finde de pladser, der skal give yderligere materiale.

Det vil også fremgå af beskrivelsen af Itilleq i historisk tid, der for en stor del baserer sig på materiale indsamlet af Nanortalik Museum, at en ny gennemgang af de skriftlige kilder også vil kunne føre til megen ny viden.

Litteratur

Bendixen, O.

1921: Julianehaab Distrikt. I (red. Amdrup, G. C., Louis Bobé, AD. S. Jensen & H. P. Steensby) Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing. Meddelelser om Grønland II, bnd. 61. København – C. A. Reitzel.

Gulløv, Hans Christian

2000: On Depopulation – a Case Study from South East Greenland. I (red. Appelt, Martin, Joel Berglund & Hans Christian Gulløv) Identities and Cultural Contacts in the Arctic. Danish Polar Center Publications No. 8. The Danish National Museum & Danish Polar Center.

Meldorf, Gustav

1902: Fra en Vaccinationsrejse i Egnen omkring Kap farvel i Efteraaret 1900. Meddelelser om Grønland 25(2). Kjøbenhavn – C. A. Reitzel

Lokaliteter med palæoeskimoiske levn i Sydgrønland. Illustration: Marit Zimmermann.

